

7. Савенко М. А. Современное художественное творчество в контексте проблемы "Восток – Запад" на примере творчества А. С. Караманова: культурологический аспект: [дипломная работа] / Марина Александровна Савенко ; НМАУ им. П. И. Чайковского. – К., 2009. – 94 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер ; [пер. с нем., вступ. ст. и примеч. А. П. Дубнова]. – Новосибирск : Наука, 1993. – 584 с.
9. Шубарт В. Европа и душа Востока / Вальтер Шубарт. – М. : Русская идея, 1997. – 448 с.
10. Юнг К. -Г. Душа и миф: шесть архетипов / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ. В. В. Наумканова]. – М. : Совершенство; К. : Port-Royal, 1997. – 256 с.

УДК 376.3.046-056.45:7.03'06.465(075.9)(477)

Тетяна Миколаївна Колос
здобувач Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

ПОЧАТКОВА МИСТЕЦЬКА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Розглядаються основні сутнісні характеристики початкової мистецької освіти (на прикладі дитячих мистецьких шкіл) та її місце і роль у сучасному культурному просторі України.

Ключові слова: початкова мистецька освіта, сучасний культурний простір України, дитячі мистецькі школи.

Basic essential characteristics of primary artistic education and its place and role in the contemporary culture space of Ukraine are observed.

Keywords: primary artistic education, culture space of Ukraine, artistic schools for children.

Культурно-духовний розвиток є важливим чинником формування повноцінної, всебічно розвинутої особистості. Від рівня культурно-духовного розвитку особистості, ціннісних орієнтирів, закладених в її свідомість, реалізації цих орієнтирів у повсякденному житті залежить формування якісно нового майбутнього українського суспільства. Кожна особистість набуває культурно-духовні цінності у безпосередній залежності від культурного середовища, простору, в якому відбувається її соціалізація і який є зовнішнім чинником її культурного зростання. Важливими формами духовної культури є мистецтво, людські здатності, які проявляються в діяльності, зокрема знання, уміння, навички, естетичний розвиток, а також заклади, які забезпечують цей розвиток, в т.ч. школи [8, 139]. У свою чергу, мистецтво, як форма культури, пов'язане із здатністю до естетичного освоєння людиною життєвого досвіду, його відтворення в образно-символічному ключі з опорою на ресурси творчої уяви [5, 34]. Тому роль мистецтва в духовному розвитку особистості важко переоцінити.

У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують мистецько-освітні процеси та їх вплив на формування сучасного культурного простору України. Мистецька освіта, інтегруючи освітню та мистецьку складові, одночасно виконує роль соціальної підсистеми, яка забезпечує кадрами інституалізовану сферу культури, з іншого боку – безпосередньо причетна до нематеріального, культурно-духовного розвитку суспільства, продукуючи відтворення та створення мистецьких витворів, які зберігають і творять національне культурне надбання.

Враховуючи формуючий вплив мистецтва на особистість та необхідність такого впливу з раннього віку, актуальності набуває дослідження місця і ролі початкової мистецької освіти в процесах сучасного культуротворення. Поєднуючи в собі мистецьку та освітню складові, початкова мистецька освіта як підсистема соціально-культурної сфери людської діяльності, є невід'ємним елементом українського культурного простору.

Сьогодні початкова мистецька освіта має значний попит у суспільстві. За статистикою, кожна друга-третья дитина, залучена до позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку, навчається в дитячій мистецькій школі. Попри це, спостерігається поглиблення невідповідності між законодавчими гарантіями доступності початкової мистецької освіти та реальним державним її забезпеченням, неможливість реалізації в повному обсязі функцій спеціалізованих мистецьких шкіл. Складна економічна ситуація в країні, скорочення видатків на соціокультурну сферу, залишковий принцип фінансування культури зумовлює основні проблеми початкової мистецької освіти. Це, в свою чергу, позначається на рівні культурно-духовного розвитку дітей, на широті охоплення початковою мистецькою освітою цього сегменту українського соціуму.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в сфері початкової мистецької освіти України сучасного періоду, зумовлюють необхідність її наукового супроводу, узагальнення та використання українського і зарубіжного досвіду, врахування загальноєвропейських тенденцій розвитку культурно-освітніх систем і на основі всебічного аналізу визначення нових шляхів розвитку системи початкової мистецької освіти як складової сучасного культурного простору України.

Мета статті полягає в окресленні основних сутнісних характеристик початкової мистецької освіти та її місця і ролі в сучасному культурному просторі України.

Одним з підходів до визначення культурного простору в сучасній культурологічній науці є формулювання його як сукупності публічних сфер суспільно-культурної діяльності, котрі в повній мірі здатні забезпечувати культурні, мовні, інформаційні потреби громадян України. На думку науковця О. Гриценка, культурний простір охоплює всі галузі мистецької, культурно-просвітницької, дозвіллевої діяльності (професійної та аматорської) тощо, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства [3].

У контексті цього визначення відбувається логічне включення освіти до культурного простору як його складової. За оцінками науковців, освіта як культурологічна категорія є каналом і способом трансляції культурних цінностей. На думку українського науковця В.М. Шейка, прогресивні традиції світової духовної культури та освіти припускають усвідомлення значущості ролі освіти як невід'ємної частини культури, чинника її розвитку і збагачення. В. Шейко називає освіту феноменом культури, каналом її трансляції і чинником її розвитку, який виступає загальнокультурною умовою освічення людини як індивідуальності, розвитку її духовних сил і здібностей [8, 258]. Тим більше це стосується мистецької освіти, зокрема її початкової ланки, оскільки ця освіта безпосередньо пов'язана з залученням дітей до культурного надбання та включенням їх у культуротворчий процес. На думку О. Рудницької, мистецька освіта не зводиться до окремих функцій професійного навчання і художньо-естетичного виховання, оскільки є важливим компонентом цілісного духовного розвитку особистості, який визначає можливість підвищення загального культурного потенціалу всього суспільства [7, 33].

Окрім того, мистецька освіта забезпечує практичне освоєння особистістю знань про мистецтво і культуру як духовну сферу, що в подальшому впливає на адаптацію її в культурному просторі та дає можливість стати суб'єктом його творення. Як зауважив Ю. Богуцький, характер та міра сприйняття людиною того чи іншого витвору мистецтва є похідними від її здатності реагувати на нього не лише як на готовий результат творчої діяльності, але й як результат процесу творення. Науковець вважає важливим для глибокого сприйняття мистецтва власні спроби людини створення витворів мистецтва навіть на непрофесійному рівні. Це, на його думку, дасть людині можливість сприймати твори мистецтва на іншому від "споживацького" рівні [1, 159]. І саме здобуття початкової мистецької освіти може створити умови для реалізації таких можливостей.

Мистецька освіта – одна з небагатьох освітніх підсистем, яка потребує здобуття людиною знань, вмінь, навичок з раннього віку, що зумовлено не тільки ефективністю її раннього естетичного розвитку, а й особливостями набуття відповідних компетентностей, які формуються переважно в ранньому віці. Тому, говорячи про початкову мистецьку освіту, ми маємо на увазі передусім мистецьку освіту дітей шкільного віку.

Основним завданням початкової мистецької освіти є цілеспрямоване навчання дітей різним видам мистецтва, розвиток творчих здібностей, сприяння професійному самовизначенню дітей та молоді. Основна суспільна функція початкової мистецької освіти полягає в вихованні засобами мистецтва громадянина України, формуванні гармонійної, естетично-розвиненої особистості.

Розглядаючи початкову мистецьку освіту як складову українського культурного простору, необхідно зазначити, що цей феномен на сьогодні не був окремим предметом наукового дослідження і переважно характеризувався в контексті мистецької освіти загалом.

Поняття мистецької освіти як предмету наукових досліджень було введено доктором педагогічних наук О.Рудницькою, яка з точки зору педагогіки дослідила характерні риси мистецької освіти, що відрізняють її від інших галузей навчання і виховання. За визначенням науковця, мистецька освіта – це освітня галузь, спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями у процесі активної творчої діяльності та удосконалення власної почуттєвої культури. Мистецька освіта як процес та результат формування якостей особистості засобами навчання і виховання поділяється на початкову, середню, вищу, загальну і спеціальну [7, 33].

Дослідження мистецької освіти в педагогічних науках продовжила кандидат педагогічних наук Л.Масол. У своїй монографії науковець розглядає мистецьку освіту, поділяючи її на загальну (базову, масову, шкільну), спеціальну (спеціалізовану) та професійну. Під спеціальною (спеціалізованою) мистецькою освітою науковець розуміє синтез загальної та початкової професійної мистецької освіти. При цьому функції з надання загальної мистецької освіти, на думку Л. Масол, виконують загальноосвітні та позашкільні навчальні заклади, функцію спеціалізованої освіти – дитячі мистецькі школи та спеціалізовані загальноосвітні мистецькі навчальні заклади [5, 47].

У галузі мистецтвознавства і культурології науковці розглядають початкову мистецьку освіту як перший етап професійної освіти. За висновками мистецтвознавця Р.Шмагала, дослідження мистецької освіти "мають всі підстави вийти з галузі міждисциплінарного знання і стати автономною субдисципліною мистецтвознавчої науки, оскільки, незважаючи на всі проблеми та загрози, які переживало українське мистецтво, мистецька освіта через її пов'язаність з мистецькою практикою залишалася чи не єдиною галуззю, як оберігала і відстоювала його інтереси" [9, 36].

Як підсистему культури мистецьку освіту розглядає С. Волков, визначивши її одночасно і як галузь гуманітарного знання, яка проявляється в мистецькій діяльності. Мистецько-освітня діяльність, за С. Волковим, пов'язана з діяльністю мистецьких навчальних закладів, основне призначення яких – академічна підготовка майбутнього митця на початковому рівні. Мистецька освіта в процесі навчання продукує художні вартості і тим

самим як підсистема культури формує духовність нації, а як підсистема мистецтва – самосвідомість суспільства [2, 15]. Початкову мистецьку освіту С. Волков визначає як початкову професійну освіту – ланку безперервної, наступної мистецької освіти, яка здобувається з дотриманням необхідних строків підготовки.

Всі окреслені визначення не дають вичерпної характеристики феномену початкової мистецької освіти як такої, розділяючи її на два окремих елементи – загальну та спеціалізовану та відносячи функції з її забезпечення до різних типів навчальних закладів – загальноосвітніх і позашкільних, які належать до сфери освіти (загальна мистецька освіта) та спеціалізованих початкових та спеціалізованих загальноосвітніх шкіл сфери культури (початкова професійна мистецька освіта).

Віднесення поняття загальної мистецької освіти до сфери діяльності загальноосвітніх навчальних закладів порушує питання про обсяг і зміст мистецької освіти (в тому числі наявність індивідуальних форм навчання), а також компетентності з мистецтва, якими має володіти випускник загальноосвітньої школи. Адже в мистецько-освітньому процесі важливим є не тільки мистецтво як засіб виховання, формування творчої особистості та об'єкт вивчення, а й як продукт мистецької діяльності. В останньому випадку особа, яка навчається, виступає суб'єктом мистецької діяльності, який продукує мистецькі витвори.

Загальну мистецьку освіту можуть надавати позашкільні заклади мистецького профілю (гуртки, студії, інші творчі об'єднання), а також дитячі творчі об'єднання в закладах культури, які спрямовують свою роботу на формування практичних навичок з окремих видів мистецтва. Однак ці заклади не ставлять за мету досягнення випускниками такого рівня компетентностей, який дає можливість продовжити здобуття мистецької освіти на професійному рівні. З іншого боку, початкову професійну (спеціалізовану) мистецьку освіту надають спеціалізовані музичні і художні школи-інтернати, які готують до вступу в професійні мистецькі вищі навчальні заклади відповідного профілю.

Основним типом навчальних закладів, які одночасно виконують функції осередку здобуття загальної та початкової професійної (спеціалізованої) мистецької освіти, є дитячі мистецькі школи (музичні, художні, хореографічні, хорові, мистецтв тощо), мережа яких була спеціально створена і функціонує в сфері культури. Такі школи в законодавстві України визначені як початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання: музичні, художні, хореографічні, хорові, школи мистецтв та інші) і, входячи до системи позашкільної освіти, одночасно представляють складову системи закладів освіти сфери культури.

Отже, в інституційному вимірі початкова мистецька освіта є змістом та результатом діяльності спеціалізованих навчальних закладів і покликана вирішувати два основних завдання – розвивати творчі здібності обдарованих дітей та здійснювати допрофесійну підготовку майбутніх митців.

Трансформаційні процеси в соціокультурному середовищі на сучасному етапі безпосередньо позначаються на характері і функціонуванні початкової мистецької освіти. Перехід із здобуттям державної незалежності до нових умов господарювання, зміна парадигми управління соціальною сферою, посилення глобалізаційних впливів та соціокультурних трансформацій зумовлює основні тенденції розвитку початкової мистецької освіти в Україні.

Як і будь-яке соціокультурне явище, початкова мистецька освіта проявляється у своїй системі. Систему сучасної початкової мистецької освіти складають спеціалізовані мистецькі навчальні заклади різних типів і рівнів, органи державного управління, методичні установи, заклади культури, професійні об'єднання, асоціації, фонди, громадські організації тощо, які у своїй взаємодії забезпечують її функціонування.

Безпосереднім середовищем здобуття початкової мистецької освіти, як зазначалося вище, є мережа початкових спеціалізованих мистецьких шкіл (шкіл естетичного виховання): музичних, художніх, хореографічних, хорового співу, театральних шкіл та шкіл мистецтв.

Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання) здійснюють навчання за всіма видами мистецтв: музичне, образотворче, декоративно-прикладне, хореографічне, театральне, циркове, кіно-, телемистецтво. Однак на сьогодні більшу частину складають школи, які здійснюють підготовку з музичного мистецтва. Згідно з попередніми статистичними даними у 2012 р. в Україні нараховується 1467 дитячих мистецьких шкіл, з яких 882 музичні, 443 – школи мистецтв, 121 – художня, 21 – інші школи (хореографічні, хорові, вечірні школи загальної музичної освіти). У відсотковому відношенні питома вага музичних шкіл у 2012 році складає 60,1 %, що на 18,5 % менше, ніж у 1990/91 навчальному році. (Тут і далі – дані за формою статистичної звітності 1-ДМШ "Зведений звіт дитячих музичних, художніх, хореографічних шкіл, шкіл мистецтв та інших шкіл естетичного виховання" у різні роки (архів Мінкультури України.) Загалом найбільша кількість дітей на сьогодні навчається музичному мистецтву – 244 тис. учнів, що складає майже 72 % від загального контингенту мистецьких шкіл.

Однією з основних тенденцій у функціонуванні початкової мистецької освіти є зміна кількості мережі дитячих мистецьких шкіл. Загалом за період незалежності кількість мистецьких шкіл в Україні значно скоротилася. Так, порівняно з 1990/91 навчальним роком, у 2012 кількість навчальних закладів цього типу зменшилась на 65 одиниць. Аналіз статистичних даних за останні 20 років свідчить, що найбільш інтенсивно мережа мистецьких шкіл скорочувалась до 2003 року, а з 2004/05 навчального року кількість шкіл зменшувалась на 1-3 школи щорічно. Основними факторами, що спричиняли такі зміни, була низка соціально-економічних і демографічних змін в Україні у 90-х роках ХХ століття, які призвели до значного розшарування суспільства, зубожіння населення, втрати ціннісних орієнтирів, переходу соціуму до споживацької парадигми життя.

Скорочення кількості початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів в Україні на сучасному етапі зумовлена необхідністю економії бюджетних коштів і носить характер оптимізації мережі шляхом реорганізації та об'єднання малокомплектних шкіл, перетворення їх на філіали більших шкіл. Цей висновок підтверджують офіційні статистичні спостереження. На відміну від мережі мистецьких шкіл контингент учнів навчальних закладів цього типу постійно зростає. Незважаючи на значне зменшення кількості учнів у мистецьких школах у 90-х роках ХХ століття, на початку ХХІ століття кількісні показники почали поступово зростати. За останніх десять років контингент учнів дитячих мистецьких шкіл зріс на 15 %. Найзначніше зростання зафіксовано на початок 2009-2010 навчального року, коли кількість учнів збільшилася на 11,8 тис. осіб. У 2012 р., за статистикою, у початкових мистецьких школах навчалось 341,6 тис. учнів.

Характерною рисою системи початкової мистецької освіти сучасного періоду є також інституційні зміни, передумовами яких стали процеси, пов'язані з появою у 80-х роках ХХ століття нового типу дитячих мистецьких шкіл, в яких експериментально поєднувалося навчання дітей різним видам мистецтв. З набуттям Україною незалежності тенденція реорганізації дитячих музичних шкіл у школи мистецтв набула сталості. Порівняно з 1990/91 навчальним роком кількість музичних шкіл у 2011/12 навчальному році скоротилась на 26 %, тоді як майже на таку ж кількість зросла мережа шкіл мистецтв. Окрім того, відповідно до офіційної статистики понад 10 % учнів музичних шкіл в Україні сьогодні навчаються за напрямами образотворчого, хореографічного, театрального та інших видів мистецтва.

Практика переходу від однопрофільного до багатoproфільного навчання в мистецьких школах є ознакою збільшення суспільного попиту на загальний творчий розвиток дітей, замість ранньої їх профорієнтації. Дитячі мистецькі школи виходять за рамки закладів виключно початкової спеціалізованої освіти, набуваючи все більшого значення як осередки загальної початкової мистецької освіти та підвищуючи роль початкової мистецької освіти як культурного феномена.

Як складова культури початкова мистецька освіта регулюється спеціальним законодавством у цій сфері, базовим законом в якій є Закон України "Про культуру", введений у дію 2011 р.

В ст. 1 Закону вперше в історії України визначено поняття "культурно-мистецька освіта" як окрема галузь освіти – спеціальна освіта у сфері культури і мистецтв. Ст. 2 Закону визначено, що законодавство України про культуру регулює діяльність у сфері художньо-естетичної освіти, спеціальної культурно-мистецької освіти, позашкільної освіти сфери культури, педагогічної діяльності у закладах освіти сфери культури. Основними засадами державної політики в сфері культури стосовно культурно-мистецької освіти є створення умов для творчого розвитку особистості, доступності освіти в сфері культури для дітей та юнацтва, визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури (ст. 3). Також законом гарантується громадянам право на здобуття культурно-мистецької освіти [6].

Діяльність початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) системи Міністерства культури України безпосередньо регламентує Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання) (Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 06 серпня 2001р. № 523 (із змінами)).

Положенням визначено, що початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання: музична, художня, хореографічна, театральна, хорова, мистецтв та інші) є початковою ланкою спеціальної мистецької освіти і належать до системи позашкільної освіти. Також зазначено, що ці навчальні заклади надають державні гарантії естетичного виховання через доступність до надбань вітчизняної і світової культури, готують підґрунтя для занять художньою творчістю, а для найбільш обдарованих учнів – до вибору професії в галузі культури та мистецтва.

Згідно з Положенням основними завданнями дитячих мистецьких шкіл є вільний розвиток особистості, створення умов для творчого, інтелектуального і духовного розвитку, естетичне виховання дітей та юнацтва, задоволення потреб у професійному самовизначенні і творчій самореалізації, пошук та залучення до навчання здібних, обдарованих і талановитих дітей та молоді тощо, так і специфічні – навчання дітей, підлітків, а при потребі й повнолітніх громадян різних видів мистецтва.

Визначення призначення дитячих мистецьких шкіл як осередків функціонування початкової мистецької освіти підтверджує розуміння державою цієї підсистеми як феномена культури, який відіграє важливу роль у культурному просторі України.

Призначення мистецької освіти загалом – сформувати особистість, здатну відтворювати або створювати твори мистецтва – аматорського або професійного. Призначення початкової мистецької освіти – сформувати ґрунтовний базис для такої мистецької діяльності. Численні дитячі мистецькі курси, фестивалі та інші культурно-мистецькі заходи, які відбуваються за участю учнів мистецьких шкіл та їх викладачів, сприяють популяризації мистецтва, його світових та вітчизняних традицій в українському суспільстві. Відтак, усі суб'єкти мистецько-освітнього процесу беруть участь у культуротворенні, а початкова мистецька освіта з педагогічної категорії перетворюється на культурологічну, стаючи складовою та чинником розвитку культурного простору України.

Використані джерела

1. Богуцький Ю.П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспективи: монографія /Ю. Богуцький. – К.: Веселка, 2008. – 199 с.